

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВО-МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розкриваються перспективи формування мовленнєво-мовної компетенції молодших школярів, з'ясовується зміст та структура, теоретично обґрунтовується зв'язок між ними.

Йдеться про ефективність застосування інтегрованого підходу, а також комплексного аналізу тексту в розвитку мовленнєво-мовної компетенції молодших школярів на прикладі фонетичного матеріалу.

У Державному освітньому стандарті з мови зазначено, що основна мета вивчення рідної мови полягає в мовленнєвому розвитку молодших школярів – формування вмінь висловлюватись в усіх доступних для них формах, типах і стилях мовлення [1: 31]. У зв'язку з цим першочергове завдання вчителя початкових класів – забезпечити формування мовленнєво-мовної компетенції учнів як основи комунікативної.

Численні дослідження в галузі психології, психолінгвістики та теорії мовленнєвої діяльності дозволяють з'ясувати нові перспективи формування мовленнєво-мовної компетенції учнів початкових класів. Актуальність означеної проблеми підкреслюється і результатами моніторингового дослідження в початковій школі [2: 5], які засвідчили наявність певних труднощів у розв'язанні учнями мовленнєвих завдань.

Виникає проблема формування змісту та структури мовленнєво-мовної компетенції молодших школярів. Метою статті є дослідження умов розвитку мовленнєво-мовної компетенції учнів молодших класів.

Мовна освіта становить основу мовленнєвого розвитку учнів. Саме лінгвістична (мовнотеоретична) змістова лінія спрямована на засвоєння школярами елементарних, але науково правильних знань про мову, що будуть основою для подальшого нарощування мовних та формування мовленнєвих умінь. Тема "Звуки і букви" (2 клас) є складовою частиною лінгвістичної змістової лінії обов'язкового мінімуму мовної освіти, визначеного Державним стандартом з української мови (початкова ланка). Під час опрацювання зазначеного розділу формується фонетична (мовна) компетенція, основи якої закладаються ще в першому класі (навчання грамоти). Якщо врахувати завдання навчальних програм з української мови, то одночасно має відбуватись і розвиток мовленнєвої компетенції.

Наявні навчально-методичні комплекси не створюють умов для взаємопов'язаної та взаємодоповнюючої роботи в усіх напрямках розвитку мовлення на кожному уроці вивчення фонетичного матеріалу. Як наслідок, у дітей не закладаються початкові уявлення про мову як єдину сукупність мовних знаків, про мовлення як процес висловлювання своїх думок у фонетично, лексично і граматично правильній формі.

Сучасні дослідження засвідчують, що рівень сформованості мовленнєво-мовної компетенції стає результатом інтеграції мовного матеріалу в розвиток мовлення учнів. Інтегрування навчальної діяльності є одним із актуальних шляхів підвищення ефективності навчальної діяльності, якісно відмінним способом структурування, презентації та засвоєння програмного змісту, що уможливує системний виклад знань у нових органічних взаємозв'язках. Інтегрований підхід у вивченні рідної мови є найбільш доцільним, оскільки максимально зорієнтований на особливості вивчення мовного матеріалу фонетичного спрямування, відповідає теорії мовленнєвої діяльності, ґрунтується на теорії поетапного формування розумових дій (П. Я. Гальперін, О. М. Леонт'єв). За сутністю інтеграція задовольняє дидактичні та лінгвістичні принципи навчання рідної мови: мовленнєво-комунікативна спрямованість, комплексний підхід до вивчення слова, єдність аналізу та синтезу, єдність мови і мислення, систематичність і послідовність, наочність і доступність.

Мовленнєва компетенція є результатом розвитку вмінь учнів в усіх видах мовленнєвої діяльності. Нормативні документи орієнтують методистів і вчителів-словесників на першочерговий розвиток умінь у всіх видах мовленнєвої діяльності, розвиток діалогічного і монологічного мовлення, тому мовленнєва компетенція може бути представлена у вигляді суми мовленнєвих умінь, притаманних кожному виду мовленнєвої діяльності, а також характерних діалогічному і монологічному мовленню.

Сучасною методикою передбачається одночасне навчання всім видам мовленнєвої діяльності. У навчальному спілкуванні поєднуються два (іноді три) її види: читання – говоріння (переказ прочитаного тексту, бесіда за ним, дискусія, інтерпретація); аудіювання – говоріння (діалоги на задану ситуацію, бесіда, дискусія за прослуханим текстом); аудіювання – письмо (диктант, письмовий

переказ прослуханого тексту, запис інформації на слух); читання – письмо (складання плану прочитаного тексту, його стислого конспекту тощо) [3: 147].

На основі зазначеного можна зробити висновок, що формування мовленнєвої компетенції стає результатом суми основних умінь, притаманних кожному виду мовленнєвої діяльності, які формуються на основі мовної компетенції. Мовна компетенція є інтегративною та включає мовні знання (лексичні фонетичні, граматичні та орфографічні) і відповідні навички. М. С. Вашуленком доведено, що в результаті опрацювання розділу "Звуки і букви" в дітей формуються найважливіші фонетичні поняття, навички правильного і грамотного письма (вісімдесят відсотків написань – фонетичні), літературної вимови. Фонетичні знання, вміння та навички становлять ґрунтовну основу для чіткого розмежування звука і букви, розкриття взаємозалежності між фонетичним та графічним складом мови, практичне оволодіння правилами письма та літературної вимови.

Для того, щоб довести необхідність інтегрування у формуванні мовленнєво-мовної компетенції під час засвоєння матеріалу фонетичного спрямування, маємо з'ясувати сутність кожної з них.

У визначенні опису структури фонетичної та фонетико-графічної компетенції будемо керуватися обсягом елементів фонетики і графіки, що синтезуються в спеціальному розділі програми "Звуки і букви" (2 клас). Відповідно до цього, фонетична та фонетико-графічна компетенція розглядається нами як система, невід'ємними складовими якої є: мовні фонетичні та фонетико-графічні знання, вміння та навички. Тому структура фонетичної та фонетико-графічної компетенції являє собою ієрархічно побудовану систему, компоненти якої знання, уміння та навички (див. схему 1).

Основою формування фонетичних та фонетико-графічних умінь та навичок є відповідні знання, під якими слід розуміти передбачуване навчальною програмою курсу засвоєння лінгвістичних фактів і понять, вивчення основних фонетичних одиниць та явищ. Навички – це автоматизовані компоненти свідомої діяльності, спрямовані на одержання знань. Під слухо-вимовними навичками ми розуміємо фонемно-правильну вимову звуків у потоці мовлення і розуміння усіх звуків під час аудіювання. Акцентно-інтонаційні навички – правильне наголошування слів і словоформ, коректне інтонаційно-ритмічне оформлення мовлення.

Фонетичні навички як автоматизовані вміння активно формуються в таких видах мовленнєвої діяльності: говоріння, читання, аудіювання. Матеріал фонетичного спрямування неможливо засвоїти без розвитку вміння та навички слухання – розуміння. Базовими аудіативними вміннями під час вивчення розділу "Звуки і букви" є: диференціювати сприйняті звуки; інтегрувати їх у смислові комплекси; орієнтуватися в ситуації спілкування; розуміти та утримувати в пам'яті повідомлення; виділяти логічно-смислові частини прослуханого тексту; встановлювати причиново-наслідкові зв'язки; визначати основну думку висловлювання; прогнозувати тему висловлювання на основі назви тексту; розрізняти головне і другорядне та утримувати в пам'яті головне; складати план висловлювання, сприйнятого на слух; робити висновки з почутого.

Шкільна практика свідчить, що в ході опрацювання зазначеного матеріалу на уроках мало займають спостереження учнів за звуковими мовними явищами, а об'єктом звукового аналізу виступають слова, взяті не з живого мовлення, які б дитина могла повторити вголос, артикуляційно відчуті, а з підручника чи попередньо записані на дошці. Вчитель має передбачити таку мовленнєво-мовну діяльність дітей, результатом якої буде розуміння зв'язного тексту, вміння звертатися із запитаннями та відповідати на них, розпочинати та підтримувати розмову, вести діалог, складати різні розповіді (діамонологічна компетенція).

Діалогічне мовлення, у свою чергу, необхідно збагачувати новими словами й висловлюваннями. Тому на уроках під час вивчення матеріалу фонетичного спрямування маємо забезпечувати роботу зі збагачення й розширення активного словника учнів, формування уміння вільно й комунікативно виправдано користуватися лексичними засобами в різних мовленнєвих ситуаціях, тобто сприяти розвитку лексичної компетенції учнів. Ми не повинні обмежуватись вправами, представленими в діючому підручнику з мови.

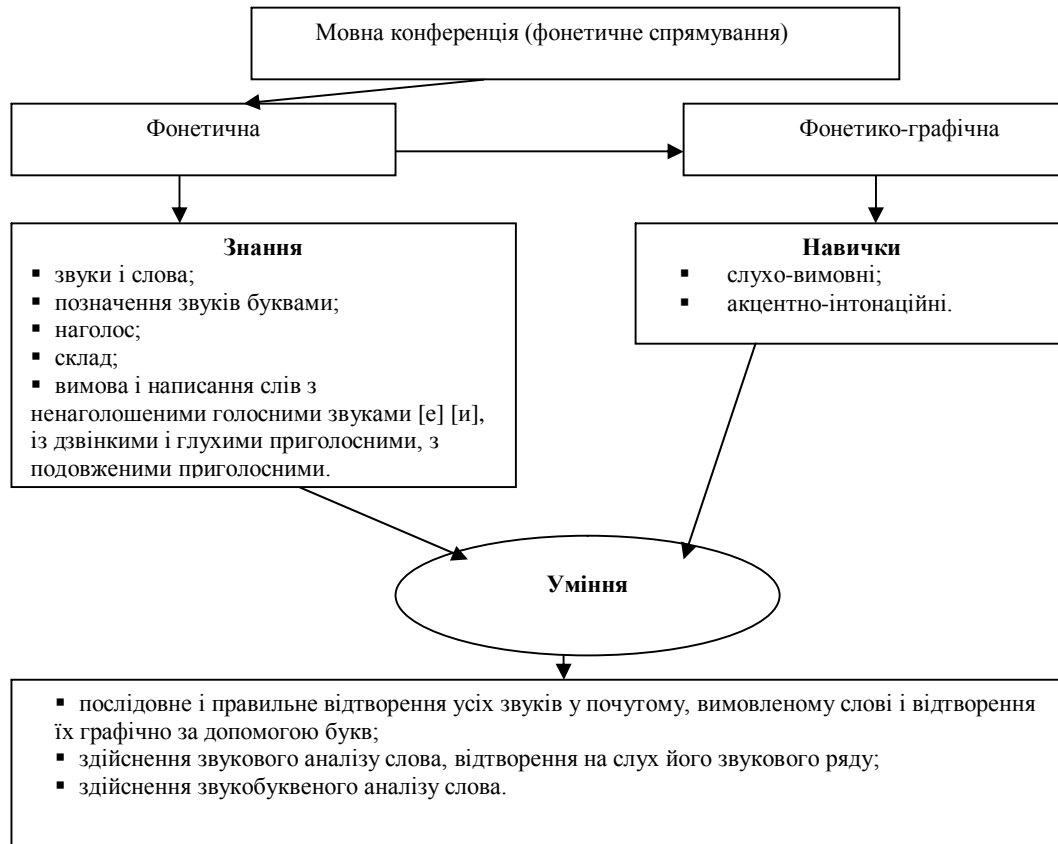
Фонетична компетенція передбачає правильну вимову всіх звуків та звукосполучень рідної мови відповідно до орфоепічних норм, наголосів, наявність добре розвиненого фонематичного слуху, що допомагає диференціювати фонем; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення.

Сформованість зазначених показників фонетичної та фонетико-графічної компетенції ґрунтується, з одного боку, на систематизованих знаннях з фонетики і графіки, й на відповідних вміннях і навичках – з іншого. Результативність процесу формування мовної компетенції (фонетичне спрямування) залежить від правильного добору шляхів її становлення.

Основу засвоєння графічних і фонетико-графічних написань становлять слухо-вимовні вміння і навички. Для оволодіння такими навичками необхідний добре розвинений фонематичний слух, уміння розрізняти звукові ситуації, відтворювати їх. Найбільш ефективною в даному випадку є слухова наочність – демонстрація звукової одиниці окремо і в складі слова з паралельним звуковим аналізом, звукобуквеним співставленням в усному плані. У процесі застосування звукової наочності в

дитини розвивається фонематичний слух, уміння слухати і розуміти мовлення. Слухова мовна наочність – це використання зразків усного зв'язного мовлення (комунікативне слухання) та його елементів: читання текстів у виконанні майстрів художнього слова, демонстрація вимови звуків, слів, окремих граматичних форм тощо.

Схема 1.

Формування фонетичних знань, умінь та навичок буде успішним, якщо буде підібрана та розроблена система раціональних фонетичних вправ, спрямованих на свідоме практичне ознайомлення учнів із функціонуванням мовних одиниць, формування мовних понять, умінь та навичок. Вважаємо доцільним при формуванні мовної компетенції (фонетичне спрямування) за основу брати звукові, звукобуквені вправи, обґрунтовані Г. П. Коваль [4: 21]: аналітичні – звуковий, звукобуквений розбір; аналітико-синтетичні – звукове моделювання, звукобуквене коментування, гра "Живі букви"; синтетичні – звукове конструювання.

Добре спланована аналітико-синтетична діяльність учнів забезпечуватиме свідоме засвоєння мовного матеріалу. Практика шкільного навчання доводить, що засвоєння мовного матеріалу фонетичного спрямування репродуктивним способом не задовольняє вимог програми, оскільки паралельне формування мовленнєвих і мовних умінь та навичок не забезпечує комплексної збалансованої реалізації усіх видів мовленнєвої та мовної діяльності.

Ефективне формування мовленнєво-мовної компетенції можливе за умови вивчення мови як цілісного явища (Т. Г. Рамзаєва), що потребує комплексного підходу до вивчення слова на уроці як функціональної одиниці (Г. П. Коваль). Вирішенню зазначених завдань значною мірою сприяє комплексний аналіз тексту, значимість якого підкреслюють Т. К. Донченко, Г. П. Коваль, Т. Г. Рамзаєва та інші.

Вивчення мовних (фонетичних) одиниць здійснюється на основі аналізу тексту в єдності змісту й форми, що дозволяє тісніше поєднати засвоєння лінгвістичних знань з формуванням мовленнєвих умінь. За умови доцільно дібраного текстового матеріалу учні виконують значну кількість різноманітних видів мовленнєво-мовної діяльності, що сприяє розв'язанню комплексу навчальних завдань. Особливість комплексного підходу до роботи із текстом полягає у тому, що застосовуються не тільки різні форми аналізу (смісловий, композиційний, лексичний, словотворчий, звуковий, звукобуквений, граматичний), але й різні форми аналітико-синтетичних вправ (звукове, морфемне, морфологічне та синтаксичне моделювання); синтетичних (звукове та граматичне конструювання), багато уваги приділяємо смислового та структурного аналізам речень і тексту.

З огляду на зазначене вище, вважаємо за доцільне вправи підручника або інші дидактичні матеріали доповнити завданнями, що носитимуть комплексний характер. Тоді, формуючи практичні вміння аналізувати звукову та графічну будову слова, ми одночасно забезпечимо умови для повторення та закріплення учнями матеріалів розділів "Текст", "Речення", "Слово". Результатом такої діяльності стане мовленнєво-мовна компетенція учнів. Для забезпечення високих результатів мовленнєво-мовної діяльності школярів на уроках мови вважаємо за доцільне розробити систему занять до розділу "Звуки і букви", що включатиме вправи і завдання, що стануть базою для використання певної мовної одиниці в мовленні.

Таким чином, для формування мовленнєво-мовної компетенції учнів перспективним є застосування інтегрованого підходу. З огляду на це, подальший наш науковий пошук буде спрямований на дослідження найбільш оптимальних шляхів здійснення мовленнєво-мовної діяльності школярів на уроках мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вашуленко М. С. Державний освітній стандарт з української мови (початкова ланка) // Поч. школа. – 1997. – № 2. – С. 3-5.
2. Полянський П. Про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання (Доповідна записка) // Початкова освіта. – 2006. – № 2 (Січень). – С. 3-7.
3. Что значит язык и владеть им / Н. М. Шанский, И. Л. Резниченко и др. – Л.: Просвещение, 1989. – 192 с.
4. Коваль Г. П. Звуко-буквений аналіз на уроках української мови в початкових класах. Спецкурс з мови: Навчально-методичний посібник. – Рівне, 2002. – 76 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2008 р.

Стельмашук Ж.Г. Перспективи формування мовно-речевої компетенції молодших школярів.

В статті розкриваються перспективи формування мовно-речевої компетенції молодших школярів, вивчається зміст і структура кожної з них, теоретично обґрунтовується зв'язок між ними. Розповідається про ефективність використання інтегрованого підходу, а також комплексного аналізу тексту в процесі розвитку мовно-речевої компетенції молодших школярів на прикладі вивчення фонетичного матеріалу.

Stelmashuk Zh. H. Perspectives of Forming the Speech and Linguistic Competence of Pupils at Elementary School.

The article deals with perspectives of forming the speech and linguistic competence of pupils at elementary school. The author presents the essence and the structure of each, theoretically substantiates the connection between them. Also the effectiveness of using integrated and complex analysis of the text approach development of speech and linguistic competence, for example, during learning of phonetics is highlighted.